

УДК 930.1:94(477)“1918–1921”(043.3)

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АРМІЇ УНР ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Сергій ГУБСЬКИЙ

Науково-дослідний інститут українознавства,
відділ історичних студій,
вул. Ісаакяна 18, 01135, Київ, Україна

У статті висвітлюється питання формування, розвитку і бойових дій Армії Української Народної Республіки періоду Директорії (листопад 1918 – листопад 1920 рр.) у сучасній українській історіографії. Зазначається, що в працях сучасних українських істориків значна увага акцентується на надзвичайно складній ситуації в УНР після перемоги антигетьманського повстання і початку агресії більшовицької Росії. Констатується, що в умовах військового протистояння з більшовицькою Росією, поширення масової більшовицької агітації, революційних експериментів і неоднотайності українського політичного проводу щодо внутрішньої і зовнішньої політики, незадовільного стану матеріального забезпечення й військової “отаманщини” все ж відбувався процес переформування напівпартизанських загонів Директорії у регулярні частини Армії Української Народної Республіки. Цей процес проходив на основі законодавчої бази та практичних заходів із їх втілення, що підтверджує еволюційний розвиток військової справи в УНР. Автор акцентує увагу на побажаннях багатьох українських дослідників цього періоду до владних структур сучасної України, щоб при вирішенні проблем розбудови і функціонування армії, особливо в теперішніх умовах “гібридної війни” з Росією, важливим стало врахування досвіду військового будівництва і впровадження військових традицій збройних формувань українських державних утворень 1917–1921 рр., зокрема доби Директорії УНР.

Ключові слова: Армія Української Народної Республіки, Директорія УНР, Українська Народна Республіка, революція, Україна, незалежність, державотворення, історіографічні дослідження.

Революційні події та перетворення 1917–1921 рр. залишили в українській історії незабутній слід. Цей період за тривалістю, хоча й невеликий, проте в умовах попередньої довготривалої бездержавності надзвичайно важливий для історичної легітимації сучасної української держави. Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр. хоча й закінчилася поразкою, але залишилась в новітній історії України як подія, після якої все життя українського народу вже ніколи не поверталось до попереднього стану.

Поняття “Українська революція”, яке поєднує в єдину цілісність суспільно-політичні події та перетворення в Україні у вищезазначений період за роки існування сучасної української держави ствердилося і стало загальножива-

ним не тільки у вітчизняній історіографії, а й колективній свідомості нації. Сучасні вітчизняні історики розглядають Українську революцію як вагому подію, пов'язану з боротьбою української нації за створення власної держави. Відродження національної пам'яті народу в сучасній Україні, особливо після перемоги Революції Гідності та розв'язаної путінською Росією “гібридної” війни проти України (анексування українського Криму і збройна агресія на Донбасі) є надзвичайно важливою і необхідною справою для побудови та впровадження в суспільну свідомість національних цінностей, які за часів СРСР подавалися як “буржуазно-націоналістичні” та негативні.

У радянській історіографії цей етап української історії був спотворений, об'єктивних наукових досліджень, присвячених Українській революції, не існувало. Ще в другій половині 1980-х років дослідження цієї тематики велося в руслі “Великої Жовтневої соціалістичної революції”, де подіям в Україні відводилася роль наздоганяча вирішальних змін у Петрограді й Москві, а головними дійовими особами революції завжди були більшовики. У той же час українські вчені й громадсько-політичні діячі, що перебували в еміграції на Заході, намагалися донести до світової громадськості правду про події в Україні 1917–1921 рр.

Метою даної статті є висвітлення процесу формування, розвитку і бойових операцій Армії Української Народної Республіки періоду Директорії (листопад 1918 – листопад 1920 рр.) у сучасній українській історіографії.

Як відомо, військо є одним із атрибутів державності, тому інтерес дослідників до українського війська того періоду був і залишатися достатньо значним. Відтворення справжньої мозаїки громадського, політичного, економічного життя України доби Директорії без належної уваги до української армії буде дуже збідненим. Армія для української державності відігравала на той час одну з вирішальних ролей, хоча, як зауважує дослідник того періоду В. Яблонський, *“за умов майже повної зовнішньої ізоляції та громадянської війни в країні суто військовими засобами зберегти українську державність було неможливо, а військова політика, яка насамперед виходила із політичної невизначеності керівництва УНР стосовно радянської Росії, добровольчої російської армії ген. А. Денікіна, Польщі мала суперечливий характер”*¹.

Підходячи безпосередньо до проблем історіографічних досліджень формування Армії УНР доби Директорії можемо констатувати, що останнім часом з'явилася досить значна кількість ґрунтовних праць, присвячених цій проблематиці. З сучасних дослідників, які займаються історіографічним дослідженням революції 1917–1921 рр., варто назвати В. Солдатенка, В. Верстюка, В. Капелюшного, С. Литвина, П. Гай-Нижника, Л. Радченко, Ю. Каліберду, М. Стопчака та інших.

¹ Василь Яблонський, “Директорія УНР: формування засад української державності в 1918–1920 рр.” (Автореф. канд. дис., Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1998), 16.

На нашу думку, одним із вагоміших внесків в історіографічну розробку питань української революції є фундаментальні праці відомого історика В. Солдатенка². На основі праць ідеологів тогочасного українського руху, документів політичних партій і організацій, матеріалів періодичної преси вчений вперше в історіографії здійснив спробу комплексно проаналізувати концепцію української революції, дати їй виважену оцінку. Основні події революційних перетворень досліджуються автором у хронологічних рамках 1917–1920 рр. та через призму творчого спадку політичних діячів, а згодом і авторів досліджень з історії Української революції – М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, Д. Дорошенка, П. Христюка, М. Шаповала, І. Мазепи. В. Солдатенко переконаний, що саме ці політичні діячі й талановиті вчені зробили найвагоміший внесок до історіографічної проблеми³. Питанням пошуку та реалізації політико-державних моделей в Україні та складних реалій 1917–1920 рр. присвячена ґрунтовна робота В. Верстюка та В. Солдатенка⁴. Бойові дії Галицької армії на Наддніпрянщині після втрати Галичини та її нелегкий шлях до мети, зміну союзників і, фактично, трагедію галицьких вояків у 1919–1920 рр. на Великій Україні розкриває студія В. Солдатенка у співавторстві з Б. Савчуком⁵. Дослідники неупереджено, використовуючи значний фактичний матеріал, намагаються прослідкувати ту військово-політичну ситуацію, в якій опинилась Галицька Армія на Наддніпрянщині, та дати відповідь на непрості питання трагічної долі галицького вояцтва.

Також питання історіографічних досліджень в аспекті формування та діяльності української армії висвітлюють відомі історики В. Капелюшний, С. Литвин, Ю. Каліберда, Л. Радченко, М. Стопчак.

В. Капелюшний у своєму дослідженні зазначає, що за роки незалежності історіографічна ситуація в Україні докорінно змінилася. Для дослідження подій 1917–1921 рр. домінуючою стала парадигма Української революції, яка трактується як процес модерного українського державотворення, метафорич-

² Валерій Солдатенко, “Новітні видання і дослідження з історії Української революції 1917–1920 рр.,” *Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.* (Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004), т. 1, 237–305; Валерій Солдатенко, “Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. в Україні,” *Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ ст. Міжнародна наукова конференція, 20–21 листопада 2007 р.* (Київ: ІІІЕНД, 2007), 5–24; Валерій Солдатенко, *Українська революція. Історичний нарис* (Київ: Либідь, 1999); Валерій Солдатенко, *Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.)* (Київ: “Книга пам’яті України”, Видавничий центр “Просвіта”, 1999).

³ Валерій Солдатенко, *Українська революція. Історичний нарис* (Київ: Либідь, 1999), 14–66.

⁴ *Політична історія України ХХ ст. У 6-ти т.* (Київ: Генеза, 2003), т. 2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920).

⁵ Валерій Солдатенко і Борис Савчук, *Галицька армія у Наддніпрянській Україні* (Київ: Світогляд, 2004).

но відповідного княжій та козацькій державності⁶. Не обійшов він увагою й українську армію⁷.

Висвітленню діяльності С. Петлюри у національно-визвольній боротьбі українського народу, зокрема як організатора і керівника армії, Головного Отамана військ УНР, а пізніше і Голови Директорії, присвячено наукові дослідження та дисертацію С. Литвина. Науковий доробок цього дослідника є першим комплексним узагальненням сучасної історіографічної та джерельної бази, що охоплює усі сфери життя С. Петлюри, на відміну від праць попередників, які висвітлюють цю проблему фрагментарно. Історик доводить, що С. Петлюра, ставши символом української державності, виявився з-поміж сучасників найпослідовнішим, самовідданим її творцем та оборонцем і під час збройної боротьби в Україні, і в 1920-х роках на еміграції⁸.

Сучасний історик І. Срібняк у статті про С. Петлюру зазначає, що *“Симон Петлюра залишався з армією і в час, мабуть, найбільшого випробування загартованості і свідомості українського вояцтва – восени 1919 р.”*⁹.

Серед історіографічних досліджень Української революції 1917–1921 рр. привертає увагу праця Ю. Каліберди, в якій на основі аналізу військової мемуаристики висвітлюється військове будівництво періоду Директорії УНР. Автор зазначає: *“Головна цінність мемуарів полягає в тому, що вони як жодне інше історичне джерело передають емоційні настрої і особисті враження українських вояків при описі процесів українського військового руху... протягом всього періоду українських національно-визвольних змагань”*¹⁰. Також вітчизняній мемуаристиці як цінному джерелу з історії Перших Визвольних змагань (1914–1921 рр.) присвячене ґрунтовне й інформаційно насичене дослідження В. Пархоменка¹¹.

Відомий вчений П. Гай-Нижник у своєму дослідженні детально аналізує підготовку різними політичними (українськими і російськими) силами пова-

⁶ Валерій Капелюшний, *Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.)*. (Київ: Олан, 2003).

⁷ Валерій Капелюшний, “Українська армія в боротьбі за державність (1917–1921 рр.): аспекти історіографії,” *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Спецвипуск. Україна: поступ у майбутнє* (2000): 12–14.

⁸ Сергій Литвин, “Симон Петлюра і військо. До оцінок в українській історіографії,” *Військово-політичний альманах* 1 (2000): 45–54; Сергій Литвин, *Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела: монографія* (Київ: Аквадон-Прес, 2000); Сергій Литвин, “Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926). Історіографічний та джерелознавчий аспекти” (Докт. дис., НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2000); Сергій Литвин, *Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана* (Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2001).

⁹ Ігор Срібняк, “Симон Петлюра на чолі держави та війська: До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 рр.,” *Симон Петлюра та українська національна революція: зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців України* (Київ: Рада, 1995): 137–164.

¹⁰ Юрій Каліберда, “Військова мемуаристика як джерело вивчення історії українських військових формувань 1917–1921 рр.” (Автореф. канд. дис., Національна академія оборони України, 2003), 14.

¹¹ Владислав Пархоменко, “Вітчизняна мемуаристика як джерело з історії національно-визвольних змагань 1914–1921 рр.” (Автореф. докт. дис., НАН України, Ін-т історії України, 2014).

лення влади гетьмана П. Скоропадського (навіть плани його вбивства), передумови утворення та діяльності Директорії, заходи спецслужб Гетьманату проти опозиції, а також безпосередній перебіг протигетьманського виступу та повстання. Праця інформаційно насичена, автором введено в науковий обіг значну кількість раніше не опублікованих документів і матеріалів, присвячених даній проблематиці¹².

Я. Грицак у своїй праці на тлі загальнополітичних подій відображує питання збройної боротьби українського війська доби Директорії. На думку деяких науковців, ця книга стала “новою концепцією української історії модерної доби”¹³.

Дослідниця Л. Радченко в своїх роботах, хоча й частково, але теж розглядала організацію українських збройних сил та їх боротьбу з ворогами української державності¹⁴. Науковець М. Стопчак, розглядаючи і історичну літературу, і праці сучасних українських вчених, констатує, що “...починаючи повстання проти гетьмана, Директорія не мала ані чіткого плану у сфері військового будівництва, ані розробленої воєнної доктрини. Армія УНР, яка тривалий час будувалась за “законами революційної доби”, а не на фаховій основі, не уникнула впливу партійно-політичного доктринерства, що негативно позначилось на її загальному становищі і спричинилося до низки поразок на фронтах. У вітчизняній українській історіографії лише започатковано ґрунтовне дослідження цієї проблеми”¹⁵.

Відома українська дослідниця революційних подій 1917–1921 рр. О. Щусь, аналізуючи на основі документальних джерел, зокрема архівних матеріалів, будівництво Армії УНР після перемоги над гетьманом П. Скоропадським, справедливо зауважує, що “...перетворити ці розрізнені загони на боєздатні військові сили завадила відсутність глибокого усвідомлення українським народом необхідності національно-державного будівництва, відсутність національної єдності суспільства в Україні, розпорошеного за політичними уподобаннями і соціальними прагненнями, відсутність єдності в таборі українських політичних партій, що призвело до серйозних прорахунків у внутрішній і зовнішній політиці УНР”¹⁶.

¹² Павло Гай-Нижник, “Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.),” *Гілея: науковий вісник* 47 (2011): 18–29; 48 (2011): 88–99; 52 (2011): 5–15.

¹³ Ярослав Грицак, *Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст.*, 2-ге вид. (Київ: Генеза, 2000).

¹⁴ Людмила Радченко, “Національно-демократична революція в Україні 1917–1920 років у новітній вітчизняній літературі” (Канд. дис., Харківський держ. ун-т, 1996); Людмила Радченко, *Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 років* (Харків: Око, 1996).

¹⁵ Микола Стопчак, “Основні етапи військового будівництва за доби Директорії УНР (до історіографії проблеми),” *Історичний журнал* 5 (2007): 41–42.

¹⁶ Оксана Щусь, “Будівництво збройних сил УНР наприкінці 1918 – на початку 1919 років,” *Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр.*, відп. ред. Владислав Верстюк (Київ: Ін-т історії України НАН України, 2007), вип. 2, 201.

Узагалі, кінець 1990-х років – початок ХХІ ст. став періодом суттєвої активації вивчення державотворчих процесів доби Директорії УНР. У цей час захищена значна кількість кандидатських і докторських дисертацій. Дослідженню Кам'янецької доби Директорії УНР у червні-листопаді 1919 р. присвятив свою дисертацію відомий вчений В. Лозовий. Зокрема, на аналізі джерел науковець визначає Кам'янецьку добу як період, який характеризувався тотальною боротьбою за владу на всіх рівнях політичної системи УНР і акцентує увагу на тому, що “...влітку-восени 1919 р. уряд УНР зробив ставку на підпорядкування своєму впливові могутнього повстанського руху на Україні. У складній політичній боротьбі Директорії вдалось перехопити ініціативу та нейтралізувати ліворадикальні ЦПК та ГПШ. Уряд УНР мав певні успіхи у налагодженні стосунків з повстанськими загонами і отримав від них політичну підтримку влади Директорії УНР та військової допомоги в операціях Дієвої армії. Однак політичні суперечності у вищих ешелонах української влади та зволікання провладу УНР щодо підтримки партизанської боротьби з “добровольцями” викликало недовіру повстанців до Директорії і перехід частини партизанських загонів під вплив інших політичних сил, які активно боролися з Денікіним”¹⁷.

Р. Васковський присвятив свою роботу вивченню початкового етапу в державотворчій діяльності Директорії (листопад 1918 – квітень 1919 рр.)¹⁸.

В. Яблонський у своєму науковій розвідці аналізує процес становлення і трансформації Директорії як вищого органу влади в контексті розгортання внутрішньополітичної боротьби в УНР. Автор дійшов висновку, що “...військова політика держави формувалася не тільки під впливом тих або інших концепцій розвитку. Насамперед вона залежить від конкретних історичних умов... Директорія, будучи витвором свого часу, несла в собі цілий комплекс досягнень і недоліків, притаманних лише їй”¹⁹.

У дисертації М. Яцюка, зазначається: “Процес утворення власних збройних сил, які були б покликані захистити українську державність, почався з повстання проти гетьмана і Директорії, незважаючи на брак озброєнь, продовольства, одягу тощо, вдалося створити реальне боєдатне військо. Влада вирішувала триєдине завдання: військове будівництво, військово-політичні аспекти функціонування армії, соціальний захист вояків і членів їх сімей. Чільне місце посідали військово-політичні аспекти життя збройних сил УНР. Треба було в умовах гострої боротьби за владу запобігти політизації війська, в той же час створити законодавче поле, яке дозволило б останньому, як одному з провідних соціальних інститутів, посісти належне місце в суспільстві і краї-

¹⁷ Віталій Лозовий, “Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень–листопад 1919 року)” (Автореф. канд. дис., НАН України, Ін-т історії України, 1998.), 15–16.

¹⁸ Ростислав Васковський, “Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 рр.)” (Канд. дис., Дніпропетровський держ. ун-т, 1999).

¹⁹ Василь Яблонський, *Від влади п'ятох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР* (Київ: Альтер-прес, 2001), 137–139.

ні. Керівництво держави шукало оптимального політичного статусу армії як стабілізуючого чинника суспільно-політичного життя УНР²⁰.

На думку О. Мацагора, період Директорії УНР виділяється динамічними процесами створення і протистояння широкого спектру українських політичних сил, які були виразниками різних державотворчих концепцій і принципів формування армії. Соціалістичні партії, представники яких склали ядро Директорії, стояли на позиціях відстоювання соціалістичної республіки і прагнули створити регулярне військо суто на національній основі. За тодішніх умов надто впливовим був політичний фактор. Характерним для діяльності багатьох керівників українських політичних партій було те, що вони намагалися використати українські військові формування для досягнення влади, що призвело до дестабілізації політичної ситуації в країні. Аналіз подій 1917–1920 рр. в Україні свідчить, що лише консолідація всіх політичних сил навколо ідеї державності, створення та функціонування регулярних боєздатних збройних сил є запорукою розбудови незалежної держави. Турбуватися про національне військо повинні як державні органи, так і суспільство в цілому²¹.

Різні аспекти військового будівництва в УНР періоду Директорії досліджує В. Задунайський. Автор аналізує заходи командування військ УНР зі зміцнення військової дисципліни і правопорядку у військах, організації бойової підготовки у частинах і підрозділах, вихованню вояків, зупиняється на діяльності органів військового управління, робить порівняння щодо якості всієї військово-організаційної діяльності в УНР у 1919–1920 рр.²²

Розглядаючи наукові праці про українську армію 1918–1920 рр., варто виділити і колективні дослідження, присвячені Українській революції поч. ХХ ст. Так, у науковому виданні “Українська революція і державність (1917–1920 рр.)” (керівник авторського колективу І. Гошуляк) у підрозділі “Збройні сили Директорії в боротьбі за захист національної державності в 1919 р.” подається кількісний склад військ УНР на різних ділянках фронту, перебіг бойових дій з ворогами республіки, вказується на причини невдач української армії в кінці 1919 р. і зазначається, що “практично вся доба існування УНР була часом безперервної і нерівної збройної боротьби проти декількох потужних зовнішніх противників”²³.

О. Уткін, В. Бережинський, В. Горєлов, В. Гриневич, О. Павленко, О. Рєєнт, досліджуючи процес військового будівництва України в ХХ столітті, у своїй

²⁰ Микола Яцюк, “Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918–1920 рр.)” (Автореф. канд. дис., Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2000), 16.

²¹ Олександр Мацагор, “Програмові засади та діяльність політичних партій у сфері військового будівництва (березень 1917–1920 рр.)” (Автореф. канд. дис., Національна академія оборони України, 2002).

²² Вадим Задунайський, “Збройні сили УНР (1917–1920 рр.)” (Дис. канд. наук, Донецький держ. ун-т, 1995).

²³ *Українська революція і державність (1917–1920 рр.)*, кер. авт. кол. Ігор Гошуляк (Київ: Парламентське видавництво, 1998), 155.

книзі відвели поважне місце військовій проблематиці 1917–1920 рр., зокрема Армії УНР періоду Директорії, організації, озброєнню та військовому мистецтву українських збройних формувань. Також мова йде про заходи уряду УНР і командування української армії щодо зміцнення боєздатності військ, боротьби з погромами, діяльність військових судів. Автори не обійшли увагою діяльність військової інспектури, дали їй позитивну оцінку²⁴.

У монографії М. Ковальчука йдеться про маловідому сторінку історії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. – війну УНР з білогвардійськими Збройними Силами Півдня Росії генерала А. Денікіна²⁵. На підставі виявлених в архівах документів, широкого кола неопублікованих джерел докладно висвітлено перебіг бойових дій під час українсько-білогвардійської війни 1919 р., показано вплив політичних процесів на воєнні події, розкрито причини військової поразки УНР у цій війні, проаналізовано її значення для українських національно-визвольних змагань та громадянської війни в Росії. Книга А. Рукасса присвячена історії збройних сил України 1920 р., зокрема, висвітленню питань їх відродження завдяки допомозі польських союзників, участі у бойових діях польсько-українсько-радянської війни, формуванню окремих з'єднань, частин, підрозділів і військових установ²⁶.

Чільне місце в сучасній історіографії посідають роботи, в яких вивчається історія окремих частин Армії УНР. Зокрема, у праці В. Довбні висвітлюється історія одного з найбоєздатніших і відомих формувань Армії УНР – Корпусу Січових Стрільців. У книзі здійснено історичний аналіз питань організації та діяльності стрілецтва, проведений на підставі численних архівних джерел і відомостей, опублікованих у періодичній пресі того часу²⁷.

Історик І. Хома у своїй книзі також висвітлив історію цього військового формування²⁸. Ним, зокрема, розглянуто створення, організацію командної вертикалі, структуру та реорганізаційні процеси у цій військовій одиниці. Значну увагу приділено військово-політичним подіям, які безпосередньо відбувалися за участю стрілецтва і були з ним пов'язані. Показано участь стрільців у боротьбі проти збройної агресії більшовицької Росії та у збройному протистоянні з російською білогвардійською армією генерала А. Денікіна. У праці В. Дмитрука показано історію створення та бойової діяльності Сірожупанної дивізії – однієї з найбоєздатніших і найвідоміших військових частин Армії УНР, формування

²⁴ *Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети* (Київ: Вид. Дім "Ін Юре", 2001), 66–71, 87–95.

²⁵ Михайло Ковальчук, *Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння* (Київ: Темпора, 2006).

²⁶ Андрій Рукасс, *"Разом з польським військом". Армія Української Народної Республіки 1920 року (структура, організація, чисельність, уніформа)* (Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2013).

²⁷ Володимир Довбня, *Січові Стрільці кївського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років: організація та правові засади діяльності* (Київ: Текст, 2002).

²⁸ Іван Хома, *Січові Стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917–1919 рр.* (Київ: Наш час, 2011).

якої почалося ще в роки Першої світової війни з українців російської армії, що перебували в таборах для військовополонених на території Австро-Угорської імперії²⁹. Книга С. Коваленка присвячена історії створення та бойового шляху легендарного військового формування – Кінного полку Чорних Запорозжців, очолюваного його безмінним командиром П. Дяченком, улюбленим висловом якого був вислів “Сміливі мають щастя”. Ця робота є першим комплексним дослідженням цього військового формування, в якому докладно відображено весь його бойовий шлях нап тлі подій буремних 1918–1920-х років³⁰.

Також змістовними є праці, присвячені військовим і політичним діячами періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Серед них, передусім, виділимо колективну працю О. Колянчука, М. Литвина та К. Науменка, яка включає біографії військових діячів УНР, де подаються біографії більш як 450-ти генералів та адміралів, що служили в українських військових формуваннях 1917–1921 рр. Серед них знаходимо відомості і проти тих військових діячів, які в період Директорії УНР брали активну участь у створенні української армії³¹.

Особливо відрадно відмітити, що останнім часом з’явився низка захищених дисертацій та книг науковців, присвячених українському війську періоду національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Із залученням нових архівних матеріалів у них хронологічно вивчається бойовий шлях армій УНР та ЗУНР, аналізуються причини перемог і невдач українських вояків, вироблені практичні рекомендації з урахуванням набутого позитивного досвіду для розбудови сучасних Збройних Сил України. Враховуючи обмежений обсяг даної статі, ми не будемо детально зупинятися на аналізі досліджень В. Пархоменка³², О. Левченка³³, О. Чіхрадзе³⁴, С. Олійника³⁵, І. Томюка³⁶, М. Ковальчука³⁷, П. Слюсаренка³⁸,

²⁹ Володимир Дмитрук, *Вони боролись за волю України: (Нарис історії Сірожуванної дивізії)* (Луцьк: Ред.-вид. відділ “Вежа” Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002).

³⁰ Сергій Коваленко, *Чорні Запорозжці: історія полку* (Київ: Стікс, 2012).

³¹ Олександр Колянчук, Микола Литвин, Кім Науменко, *Генералітет українських визвольних змагань* (Львів, 1995).

³² Владислав Пархоменко, “Українські національні військові формування на Півдні України у 1917 – на початку 1919 рр.” (Канд. дис., Миколаївський держ. педагогічний ун-т, 2000).

³³ Олександр Левченко, “Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 – липень 1919 р.)” (Канд. дис., НАН України, Ін-т історії України, 2002).

³⁴ Олег Чіхрадзе, “Друга українсько-більшовицька війна (листопад 1918 – грудень 1919 р.)” (Канд. дис., Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2003).

³⁵ Сергій Олійник, “Галицьке військо і визвольні змагання на території Правобережної України (липень 1919 – травень 1920 рр.)” (Канд. дис., Кам’янець-Подільський держ. ун-т, 2003).

³⁶ Ігор Томюк, “Галицька армія у боротьбі за державність і соборність України (1918–1920)” (Канд. дис., Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2004).

³⁷ Михайло Ковальчук, “Війна Української Народної Республіки зі Збройними Силами Півдня Росії (осінь 1919 р.)” (Автореф. канд. дис., Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005).

³⁸ Павло Слюсаренко, “Армія Української Народної Республіки в умовах боротьби за українську державність (вересень 1919 – листопад 1920 рр.)” (Автореф. канд. дис., Національна академія оборони України, 2006).

Ж. Мини³⁹, О. Демчучена⁴⁰, І. Хоми⁴¹, В. Ромашенка⁴², Т. Швидченко⁴³, в яких автори відтворили бойовий шлях українських армій кінця 1918–1920-х рр.

Питанням створення та внеску в боротьбу за українську незалежність у 1917–1920 рр. окремих родів військ української армії присвячені дисертації П. Ткачука⁴⁴, А. Харука⁴⁵, В. Марасвої⁴⁶, В. Киреї⁴⁷. Військова уніформа підрозділів українських Збройних сил лягла в основу цікавої розвідки К. Анісімова⁴⁸. Проблеми символіки в українських військах 1917–1920 рр. розглядає М. Чмир⁴⁹. Змістовною, з ґрунтовними рекомендаціями для сучасної армії України, є робота М. Герасименка, присвячена підготовці старшин в українських державних утвореннях 1917–1920 рр.⁵⁰ Узагальнюючи практику підготовки старшинських кадрів у 1917–1920 рр., зокрема й за доби Директорії, М. Герасименко робить висновок, що в цей період “була створена та функціонувала мережа військово-навчальних закладів, які на практиці здійснювали підготовку військових фахівців”⁵¹. Однак, через важку військово-політичну обстановку, в якій пере-

³⁹ Жанна Мина, “Збройні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 – листопад 1920 рр.)” (Автореф. канд. дис., Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2008).

⁴⁰ Олександр Демчучен, “Формування збройних сил Української Народної Республіки доби Директорії” (Автореф. канд. дис., Національна академія оборони України, 2009).

⁴¹ Іван Хома, “Військове формування Січових Стрільців Наддніпрянщини в боротьбі за державність України в 1917–1919 рр.” (Автореф. канд. дис., Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2007).

⁴² Віталій Ромашенко, “Українські збройні сили як державотворчий чинник у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр.” (Автореф. канд. дис., Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2011).

⁴³ Тетяна Швидченко, “Перший Зимовий похід Армії УНР в контексті національно-визвольної революції 1917–1921 років” (Автореф. канд. дис., Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2016).

⁴⁴ Павло Ткачук, “Організація артилерійських частин та їх бойова діяльність по захисту української державності 1917–1920 рр.” (Автореф. канд. дис., Національна академія оборони України, 2004); Павло Ткачук, “Сухопутні війська збройних сил України доби революції 1917–1921 рр.” (Автореф. докт. дис., Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2009).

⁴⁵ Андрій Харук, “Військово-повітряні сили України в 1917–1920 рр.” (Автореф. канд. дис., Державний ун-т “Львівська політехніка”, 2000).

⁴⁶ Віолета Марасва, “Українська військова авіація в умовах боротьби за національну державність (грудень 1917 – листопад 1920 рр.)” (Автореф. канд. дис., Національна академія оборони України, 2007).

⁴⁷ Віктор Кирея, “Авіація Української Галицької Армії (1918–1920)” (Автореф. канд. дис., Нац. академія сухоп. військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2017).

⁴⁸ Константин Анісімов, “Однострії збройних сил України періоду національних змагань 1917–1920 рр.” (Канд. дис., Кременчуцький держ. ун-т, 2002).

⁴⁹ Микола Чмир, “Символіка збройних сил України 1917–1920 рр.” (Автореф. канд. дис., Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006).

⁵⁰ Микола Герасименко, “Підготовка старшинських кадрів в українських національних державних утвореннях (березень 1917 – листопад 1920 рр.)” (Автореф. канд. дис., Національна академія оборони України, 2005).

⁵¹ Там само, 18.

бувала Україна, не вдалось повною мірою втілити в життя весь комплекс запланованих заходів і на практиці налагодити ефективну фахову підготовку старшин. Негативну роль відіграло постійне використання юнацьких шкіл як звичайних фронтових частин. Дослідник вважає таку практику помилковою й недалекоглядною, яка не дозволила *“поповнити українське військо національно свідомими і фахово підготовленими старшинами, брак яких гостро відчувався протягом всього періоду боротьби за незалежність України”*⁵².

Цілий ряд дисертаційних робіт сучасних науковців присвячений такому важливому питанню як національно-патріотичне виховання вояків в українських збройних силах 1917–1920-х років, що сьогодні, з урахуванням реалій “гібридної війни” з Російською Федерацією, особливо актуально при роботі з особовим складом збройних підрозділів української армії. З цієї проблематики слід виокремити дослідження В. Футулуйчука⁵³, Л. Кривизюка⁵⁴, О. Даценка⁵⁵, А. Науменка⁵⁶. Зокрема, дисертаційна робота Л. Кривизюка присвячена методам вишколу та виховної роботи в українських військах. Один із розділів роботи безпосередньо висвітлює вишкільно-виховну роботу в період Директорії УНР. Дослідник виділив основні етапи реформування збройних сил Директорії, проаналізував зміст, особливості, результати кожного з них. На початковому етапі боротьби з гетьманським режимом (14 листопада – початок грудня 1918 р.) республіканське керівництво й командування повстанської армії Директорії зосереджувало головну увагу на розгортанні широкої агітації серед населення з метою залучення його до повстання. Особливістю військового будівництва в цей період було те, що вишкіл поповнення здійснювався переважно в резервних частинах Дієвої армії. *“Ця система, – пише автор, – зберігалася впродовж усього часу існування армії УНР, аж до листопада 1920 р.”*⁵⁷

У наступні періоди керівництво УНР вживало невідкладних заходів для підвищення боєздатності та зміцнення морального стану особового складу військ. При цьому дослідник зауважує, що піднесенню національної свідомості вояків нерідко надавалося більшого значення, ніж суто воєнному вишколу. З метою оздоровлення морального клімату у військах, посилення дисципліни,

⁵² Там само, 19.

⁵³ Василь Футулуйчук, “Військово-патріотичне виховання у Галицькій армії” (Канд. дис., Державний ун-т “Львівська політехніка”, 1999).

⁵⁴ Леонід Кривизюк, “Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.” (Автореф. канд. дис., Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2001).

⁵⁵ Олександр Даценко, “Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1920 рр.)” (Канд. дис., Військовий гуманіт. ін-т Національної академії оборони України, 2002).

⁵⁶ Андрій Науменко, “Національно-патріотичне виховання в Армії Української Народної Республіки періоду Директорії” (Автореф. канд. дис., Національна академія оборони України, 2004).

⁵⁷ Ростислав Васковський, “Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 рр.)” (Канд. дис., Дніпропетровський держ. ун-т, 1999), 12.

налагодження вишколу в резервних частинах у березні 1919 р. при Головному управлінні Генерального штабу було створено Культурно-освітню управу⁵⁸.

Серед заходів, що сприяли підвищенню боєздатності армії, автор особливо виділяє запровадження протягом липня–серпня 1919 р. низки статутів: дисциплінарного, муштрового для піхоти, військово-карного, внутрішньої служби. У 1920 р. на вирішення цього завдання було спрямоване скасування командуванням армії подвійної системи посадових і персональних рангових відзнак, що ліквідувало невизначеність і плутанину в цьому питанні⁵⁹. Дослідник також торкнувся, хоч і досить стисло, таких аспектів будівництва збройних сил УНР, як діяльність військового капеланства та державної інспектури⁶⁰. Хоча з виключно негативною оцінкою підсумків діяльності цієї інституції, на наш погляд, варто не погодитися.

Висновок автора про те, що *“в цілому, вишкільно-виховна робота в українській армії 1919–1920 рр. дала позитивні результати”*⁶¹, є цілком обгрунтованим. Адже дійсно, незважаючи на низку поразок від переважаючих сил ворога, більша частина армії зберегла високі моральні якості, і, не бажаючи капітулювати перед ворогом, разом із урядом вийшла в еміграцію, з надією на продовження боротьби за державну незалежність.

Варто зазначити, що детально особливості організації й проведення саме національно-патріотичного виховання особового складу Армії УНР за доби Директорії розглянув у своїй дисертації А. Науменко. Дослідник дійшов висновку, що Директорія, розуміючи важливість національно-патріотичного виховання для повноцінного функціонування збройних сил, не одразу зуміла створити ефективну національну систему виховання військ у дусі національного патріотизму. На початковому етапі існування Армії УНР ця робота велась спорадично, без достатньої нормативної бази. Негативно впливали на її ефективність такі чинники, як суперечки між політичними партіями й окремими політиками, нестабільна внутрішня ситуація в країні та нечітко визначенні напрями зовнішньої політики УНР⁶². Лише з літа 1919 р. – протягом 1920 р., зазначає дослідник, – коли більшість українських політиків прийшли до остаточного висновку про необхідність для України регулярної армії, національно-патріотичне виховання в частинах української армії набуло чіткішої спрямованості. У його основу покладалася національно-державницька ідея⁶³. А. Науменко проаналізував основні напрямки національно-патріотичного

⁵⁸ Леонід Кривизюк, “Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.” (Автореф. канд. дис., Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2001), 13.

⁵⁹ Там само, 14.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само, 16.

⁶² Там само, 6.

⁶³ Андрій Науменко, “Національно-патріотичне виховання в Армії Української Народної Республіки періоду Директорії” (Автореф. канд. дис., Національна академія оборони України, 2004), 18.

виховання в Армії УНР, яке здійснювали спеціальні структурні підрозділи в складі органів управління українських військ. Серед них – адміністративно-виховна діяльність, забезпечення політичної благонадійності військ, агітаційна й культурно-виховна робота, національно-патріотичний виховний вплив на свідомість воїнів за допомогою релігійних заходів тощо. Варто зазначити, що А. Науменко фактично одним із перших серед вітчизняних істориків торкнувся ролі військових священиків у національно-патріотичному вихованні військовослужбовців у роки визвольних змагань. Він навів конкретні приклади, які свідчили, що священики різних конфесій, при одній військовій частині, співпрацювали між собою заради досягнення спільної мети у збройній боротьбі за державну незалежність України⁶⁴. Автор дійшов об'єктивного висновку, що національно-патріотичне виховання воїнів у період Директорії УНР суттєво сприяло продовженню національно-визвольної боротьби українського народу, хоча через об'єктивні причини цілісної системи національно-патріотичного впливу на особовий склад Армії УНР створити не вдалося⁶⁵.

Усебічне висвітлення питань військового будівництва за доби Директорії неможливе без залучення й ретельного аналізу широкого кола нових джерел. У цьому плані суттєву допомогу майбутнім дослідникам надає двотомний збірник документів і матеріалів, присвячений діяльності Директорії і Ради Народних Міністрів УНР, підготовлений вченими відділу історії Української революції 1917–1921 рр. Інституту історії України НАНУ. Серед 662 документів, надрукованих у збірнику, є чимало таких, які безпосередньо стосуються багатогранної діяльності вищих урядових інституцій другої УНР для посилення обороноздатності країни та реорганізації армії⁶⁶.

Варто зазначити, що інтерес і науковців, і широкої громадськості до Української національно-демократичної революції початку ХХ ст. посилив Указ Президента України П. Порошенка про відзначення 100-річчя цих історичних подій та вшанування пам'яті їх учасників⁶⁷.

Таким чином, оцінюючи сучасний стан і проблеми історіографічних досліджень формування, бойових дій Армії УНР та національно-культурної праці в армійському середовищі того часу, і враховуючи все зроблене науковцями в дослідженнях української військової тематики 1917–1921 рр., можна зробити висновок, що потреба створення фундаментальної військової історії цієї доби є досить нагальною, оскільки ґрунтовних досліджень воєнних аспектів

⁶⁴ Там само, 11.

⁶⁵ Там само, 15, 17.

⁶⁶ *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали: У 2 т., 3 ч., упоряд. Владислав Верстюк (керівник) та ін. (Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 2006), т. 2.*

⁶⁷ “Указ Президента України № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років», Президент України Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво, 22 січня 2016, доступ отримано 23 жовтня 2018, www.president.gov.ua/documents/172016-19736.

боротьби за національну державність в період 1917–1921 рр. все ще недостатньо. Незважаючи на значні досягнення в дослідженні вищезазначених проблем, необхідно продовжити комплексне вивчення розвитку видів і родів військ українських державних утворень 1917–1921 рр., зокрема, кінноти Армії УНР і Галицької Армії. Актуальним буде й упорядкування ґрунтовного збірника документів про військове будівництво періоду Української революції. Реалізація цього завдання створить надійні теоретичні та методологічні основи для спрямування зусиль фахівців у змістовне пошукове дослідницьке русло, щоб на належному науковому рівні показати роль, місце та значення української армії у державотворчих змаганнях свого народу.

HISTORIOGRAPHIC STUDIES OF THE FORMATION AND ACTIVITIES OF THE UNR APRIL OF DIRECTORS AT THE MODERN STAGE

Serhii HUBSKYI

Research Institute of Ukrainian Studies,
Department of the Historical Studies,
18 Isaakiana str., 01135, Kyiv, Ukraine

The article deals with the formation, development and combat activities of the Army of the Ukrainian People's Republic during the period of the Directory (November 1918 – November 1920) in contemporary Ukrainian historiography. It is noted that in the writings of contemporary Ukrainian historians, the attention is focused on the extremely difficult situation in the UPR after the victory of the anti-Hetman uprising and the beginning of the aggression of the Bolshevik Russia.

It is stated that in the conditions of fierce fighting, the spread of massive Bolshevik agitation and the unanimity of the Ukrainian political leadership regarding domestic and foreign policy, the unsatisfactory state of material security, through the Ottoman Empire and revolutionary experiments, the process of transformation of the semi-Partisan units of the Directory into the level of the regular units of the Army of the Ukrainian People's Republic. This process took place on the basis of the legislative framework and practical measures for their implementation, which confirms the progressive development of military affairs. Attention is drawn to the wishes of many contemporary Ukrainian researchers of this period to the authorities, in order to address the problems of the building and functioning of the army, especially in the current conditions of the «hybrid war» with Russia, the important issue was the consideration of the experience of military construction and the introduction of military traditions of military formations of Ukrainian state entities of 1917–1921 years, including the era of the Directory of the UPR.

It is noted that an important factor in the combat capability of all Ukrainian armies was the organization of professional training, military discipline, a high level of moral and psychological spirit, education on patriotic principles and traditions of the Ukrainian people.

In particular, the chaplaincy services, primarily the Galician Army, and, in the period of internment, the Army of the UPR, were actively involved in this work.

The history of the armed forces of Ukraine during the era of the 1917–1921 revolution shows that their development has become an integral part of the process of building a national state.

Despite the significant achievements in the study of this scientific problem, attention is drawn to the need to continue the comprehensive study of the development of the species and families of Ukrainian troops of modern times.

Key words: Army of the Ukrainian People's Republic, UNR Directory, Ukrainian People's Republic, revolution, Ukraine, independence, state creation, historiographical research.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2018

Прийнята до друку 27.10.2018